

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Kültür

Füsun Kara¹

Özet

Çarlık Rusya hükümeti, Türkistan’da yaşayan Türklere medeniyet getirme bahanesiyle eğitim-öğretim alanında Ruslaştırma politikası uygulamıştır. Bu amaçla kurulan Rus Tuzem okullarında yerli halka Rus kültürünü aşılacak, öğrenciler yetiştirilmesi hedeflenmişti. Sovyet döneminin başlamasından sonra Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiserliği’nin bütün emekçilerin milliyetine, yaşına ve dinine bakmaksızın eğitim alma hakkı ile ilgili karar çıkarıldı. Kırgızistan ve bütün Orta Asya’da yaşatılmakta olan Türklüğün parçalanması üzere eğitim politikaları inşa edildi. İlk Sovyet öğretmenlerinin görevi sadece ders vermekle sınırlı değildi. Bu eğitim politikasına göre öğretmenler toplumun hayatına aktif katılarak, halka Sovyet iktidarının politikasını benimsetmek ile görevlendirilmişti. Ekim devriminden sonra oluşturulan, Rusya federasyonu halklarının cehaletini yok etme kararıyla, eğitim politikalarında büyük rol oynadı. Buna göre yeni Sovyet hükümetinin ihtiyaçları doğrultusunda eğitim politikası belirlendi. Türkistan Cumhuriyeti Halk Sovyet Komitesinin, “halk arasında cahilliği yok etme kararıyla” kararıyla bütün halkın eğitimi için yürütülen kampanya güçlendirildi. Parti ve Sovyet çalışanları için kısa süreli kurslar açıldı. Kırgızistan’ın tarihinde 1920’li yıllar eğitim şeklini arama ve propaganda çalışmaları ile geçti. Kırgız devletinin kuruluşu ve eğitim çalışmalarının artırılması, Kırgız kültürünün gelişmesinde önemli rol oynadı. Kırgız dilinde okul kitapları, gazeteler, dergiler çıkmaya başladı. Kütüphane ve sinema sayısı çoğaldı. Fakat öğretmen yetersizliği, ana dilde okul kitabının yokluğu ve okul saatlerinin bir düzene konmaması gibi ciddi problemler yaşandı. 1930 yılında cehaleti yok etmek için toplumsal kültür seferberliği başladı. 1931 yılında eğitim programlı bir şekilde hazırlanarak, ilköğretim zorunluluğu getirildi.

Bu çalışmada Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyeti’nde eğitim, edebiyat, sanat ve dil politikalarının uygulanışı ve gelişim süreci incelenecektir.

1 Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ.
Eposta: fkara@firat.edu.tr, Orcid:0000-0002-2100-1785

GİRİŞ

Çar Hükümeti Türkistan Türklerini Ruslaştırma politikasını bu topraklara medeniyet götürme, onlara dünyayı tanıtmaya maskesi altında yürütmüştür. Ruslaştırma siyasetini yüksek dereceli resmi Rus memurları açıkça söylüyorlardı. Örneğin, Milli Eğitim Bakanı D.A.Tolstoy XIX. asırda talimatlarının birinde şöyle yazmıştı: “Bizim yerimizde yaşayan bütün inorodtsileri eğitim sonucu tartışmasız Ruslaştırmalı ve Rus halkı ile birleştirmeliyiz”². Bir başka Rus Milli Eğitim Bakanının düşüncesine göre ise amaç, devletin içindeki bütün Rus olmayan halkı ancak eğitim yolu ile Ruslaştırmanın mümkün olabileceği yolunda idi³. Kırgızların Rus eğitimi alma istekleri hükümet tarafından başka amaçlarla kullanılıyordu. Türkistan bölgesinin yöneticileri, yerli halkı Ruslaştırmada Rus Tüzem okullarına büyük bir ehemmiyet vermiştir. En büyük amaçları ise sömürü bölgesinde hükümete o bölge ile ilgili tercüme yapacak elemanlar yetiştirmektir. Bunlar bu okullarda eğitim göreceklerdi. Rus Tüzem okullarının kurulma amacı yerli halkta Rus etkisini yaymak ve çarlığın Ruslaştırma politikasının aracı olarak vazife yapmaktır⁴.

1860 tarihinde ise Türkistan’da eğitimi düzenlemek için oluşan özel komisyon, Genel Valinin talimatı ile “ bölgede milli eğitimin esası bir tek Rus çıkarı yönünde olmalı” kararını aldı⁵. Kırgızistan’da ilk Rus ilk okulu 1870 yılında Tokmak’ta açıldı. Buna benzer okullar 1874 yılında Karakol’da, 1879’da Pişpek’te, 1880’de Aksu’da, 1882 ‘de Karabalta ve Sokuluk’ta ve 1888’de Dmitrievka’da (şimdiki Talas) açıldı. Kırgızistan’ın güneyinde Oş şehrinde ise ilk Rus okulu 1878 de açıldı⁶.

Eğitim-Öğretim için elzem olan kitapların yanı sıra eğitim formasyonundan yoksun olan öğretmenlerin olmaması yüzünden bu okulların ilk adımları oldukça başarısız oldu. Sıkıcı çevirme metodu ve derslerin verilme yöntemi dolayısı ile çocuklar 6-7 yıl okumalarına rağmen Rus dilini öğrenememişlerdir.⁷. Çarlık hâkimiyeti döneminde dil alanında çok sıkı tedbirler alınmamasının neticesi olumsuz olmuştur. Her volostun

2 R.B. Suuleymanov, H.i. Beysenov., *Sotsialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalıh Narodov*, Alma-Ata,1967,s.63.

3 T.T. Tadcibaev, *Razvitie Prosveşeniya i Pedagogičeskoj Musli v Kazakhstane vo Vtoroy Polovine XIX. veka*, Alma ata,1958,s.79.

4 S.S. Daniyarov, *Stanovlenie Kirgizskoy Sovetskoy Kulturi (1917-1924)*, Frunze,1983,s.33-35.

5 S.M.Gramenitskiy, *Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae*, Taşkent 1986, s.4-5.

6 Daniyarov, *a.g.e.*, ,s.30.

7 S.M. Gramenitskiy,*Polojenie Narodnogo Obrazovaniya v Sır-darinkiyoy Oblasti*, Taşkent,1916, s.91.

belirli sayıda erkek çocuğu yeni açılan okullara verme zorunluluğu vardı ve genellikle iyi durumdakilerin çocuklarının gitmeleri gerekiyordu. Ancak ilk başlarda yerli zenginler çok nadir de olsa yetim ve fakir çocuklarını gönderiyorlardı⁸.

1.Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyetinde Eğitim

Sovyet döneminin başlamasından sonra, Rusya Federasyonu Sovyet Halk Komitesi'nin kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılması (1918 Ocak), Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Halk Eğitime 1918 yılı Mart ayında oluşturulan Halk Eğitimi Komiserliği başkanlık yapmaya başladı⁹.

14 Mayıs 1918 yılında ise Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiserliğinin, bütün emekçilerin milliyetine, yaşına ve dinine bakmaksızın eğitim alma hakkı ile ilgili karar çıktı. Kararda bundan sonra Türkistan Sovyet cumhuriyetinin herhangi bir okulunda okumak için sadece okuma isteği gerekiyor denilmekte ve Türkistan'ın bütün okullarında öğrenim 1918 yılından itibaren bedava olacağı beyan ediliyordu. İlk olarak, Oş uezdinde 13 okul 939 öğrenci kontenjanıyla faaliyete geçti. Sovyet okulları Pokrovka köyünde, Taşabadda, Kızıl kıyada ve diğer yerlerde açılmaya başladı. Türkistan Cumhuriyeti Merkezi icra Komitesi kararıyla (Ağustos 1918), okullarda öğrenim anadilde yapılmaya başlandı¹⁰. 1918 yılında okul reformu tam olarak faaliyete geçti. Sovyet eğitim sistemi “Camiyatı İslamiya”, “Müslüman Kültür Toplumu” ve diğer dini müesseselerle mücadele etmeye başladı¹¹. Onlar gençlere dini eğitim vermeye çalışıyorlardı ve sadece Bazar Korgon'da 143 dini okul vardı ve 2087 çocuk eğitim görmekte idi¹².

1918 yılının ortalarında basmacılar ilk darbelerini komünizm fikrinin kaynağı olan Sovyet okullarına karşı yaptılar¹³. Din adamları bütün güçleriyle “çocuklarınızı Sovyetlerin tanrıya ters okullarına göndermeyin” diye propaganda yaparken¹⁴ basmacılar ise Sovyet okullarına ayrılan binaları yıktılar¹⁵. Lenin 1918de, “şimdi biz partiye, onun fikirlerine sıkı sıkıya bağlı, kendilerine kitleleri çekebilen, komünizmi yayabilen yeni öğretmen ordusunu

8 *Turkestanakaya Tuzemnaya Gazetesi*,1892.no.9.

9 N.S. Tünteev, *Krasme Kavaleristi Kırgızstana*, Bişkek,1994,s.57.

10 A.İ.Kunin, *Yujnaya Kırgızıya v Period Grajdanskoy Vöym (1918-1920)*, Frunze 1981, s.35-36.

11 Tamara Ölçekçi,*Kırgızların I.ve II. Dünya Savaşları Arasında Sosyo- Kültürel, Durumları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s.212.

12 Ölçekçi, *a.g.t.*, s.215.

13 Ölçekçi, *a.g.t.*, s..217.

14 V. Bilik, “na zare kulturnoy revolyutsii” *Oktjabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsia i Grajdanskaya Vöyna v Turkestan. Sbornik Vospominaniy*, Taşkent1957, s.515-516.

15 Kunin,a.g.e.,s.72.

hazırlamamız gerekiyor” diyerek¹⁶ yeni Sovyet öğretmenlerinin eğitimi meselesini gündeme alarak komünizmi kavramış yeni eğitim kadrolarının hazırlanmasını partinin en öncelikli görevlerinden biri ilan etmiştir¹⁷.

İlk Sovyet öğretmenlerinin görevi sadece ders vermekle sınırlandırılmamıştı. Aynı zamanda toplum hayatına aktif katılmaları, halka Sovyet iktidarının politikasını anlatmaları ve propaganda yapmaları görevini de üstlenmişlerdi¹⁸.

En önemli meselelerden birisi de açlıktan ve hastalıktan ölmekte olan yetim çocukları yetiştirmektir. 1918’in mart ayında Pişpek’te 300 Kırgız çocuğuna yetimhane açıldı¹⁹. Pişpek Sovyet mebuslarının kararında milleti yok olmaktan kurtarmak için acilen Kırgız ve bütün Müslüman çocuklarına yetimhaneler organize edilsin” deniyordu²⁰. Yaşı uygun çocuklar okula başladılar²¹. 1920 yılında Oşta ²² 100 kişilik, Sülüktü’de²³ 200 kişilik yetimhane açıldı. Yetimhanede büyüyen çocuklar sonraları Sovyet kadrosunu oluşturdular. Pişpek uezd komitesi 11 Eylül 1918 de 7 yaşını dolduran bütün çocukların din, millet ve cinsiyetine bakmadan zorunlu okuması hakkında karar aldı²⁴. Eğitimdeki ataklarla birlikte Sovyet iktidarı yavaş yavaş kendi kadrosunu hazırlarken, parti Rus ve Kırgızların ilişkilerini düzene sokmak için çok dikkat ediyordu²⁵.

Ekim devriminden sonra eğitim kampanyasını yürütmede Rusya federasyonu halklarının cehaletini yok etme kararnamesi büyük rol oynadı. Yeni Sovyet devletinin ihtiyaç duyduğu yeni kadrolar için devletin eğitim politikası belirlendi. Bu halk eğitiminin devamlılığı fikrini ihtiva ettiği için önce cahilliği yok etme, sonra ilköğrenim geliyordu. Bir sonraki basamak orta öğrenimdi. Bunların yanında uzman hazırlama öngörülüyordu²⁶.

16 Ölçekçi, *a.g.t.*, s.139.

17 Daniyarov, *a.g.e.*, s.314.

18 S. Uzbekov, *Severnaya Kırgızıya v Period Grajdanskoy Voynı*, Frunze,1973,, s.98.

19 A.G.Zima, *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Kırgızii*, Frunze,1966, s.399.

20 T.Ölçekçi, *a.g.t* s.211.

21 T.Ölçekçi, *a.g.t.*, s.215.

22 T.Ölçekçi, *a.g.t* s.222.

23 T. Ölçekçi, *a.g.t.*, s.224.

24 T.Ölçekçi, *a.g.t.* s.226.

25 S. B. Cantaurov, “Grajdanskaya Voyna Semireçye” *Literaturniy Kırgızstan Dergisi*,No.4, Frunze, 1957 , s.114.

26 U. Çotonov, *İstoriya Kırgızstana: XX Vék*, Bişkek,1998,s.78.

Türkistan Cumhuriyeti Halk Sovyet Komitesinin “halk arasında cahilliği yok etme kararı”²⁷kararıyla bütün halkın eğitimi için yürütülen kampanya güçlendi. Parti ve Sovyet çalışanları için kısa süreli kurslar açıldı. Bunun dışında onlara ders veriliyor ve çeşitli konularda konuşuluyordu²⁸. Büyüklerin cehaletini kaldırma okulları ilk olarak 1 Aralık 1920 de Pişpek’te²⁹, Tokmok’ta ve Boroldoy’da açıldı³⁰. Bunları sonra Karakol ve Oş’ta açılan okullar izledi³¹. Kırgızistan’ın tarihinde 1920’li yıllar eğitim şeklini arama, propaganda çalışmaları ile geçti 1930 lu yılların başında ise ancak harekete geçilebildi.

Kırgızlar Orta Asya’nın bölünmesiyle, 1924 yılı itibariyle farklı bölgelerde yaşıyor, göçebe ve yarı göçebe hayat sürdürüyorlardı. Güney Kırgızları ile Kuzey Kırgızları arasında bağlantı zor kuruluyordu. 1916 isyanından sonra ekonomik durumları çok kötüye gitmişti³². Kırgızistanda büyük olmayan beş şehir mevcuttu: Pişpek, Tokmok, Oş, Calal Abad ve Karakol. Kırgızistanın genelinde millî eğitim zor durumda idi³³. 1923 yılında 225 okulda eğitim ana dilde yapılmıyordu. Kırgız yazı dilinin olmaması nedeniyle kuzey Kırgızlarına ait okullarda Tatar ve Kazak dilinde eğitim veriyor, Güney Kırgızistanda ise Tatar ve Özbek dilinde eğitim yürütülüyordu³⁴. 1924 yılında Kırgızistan’da 243 birinci derecede okul, 83 likbez* ve 4 kütüphane vardı³⁵. Bunların yanı sıra teknik meslek okulları da açılmaya başlamıştı. Bunlardan ilki 1918’de Pişpek’te açılan meslek ve ziraat okulu idi. 1923’te Kızıl kıyada üç bölümlü fabrika okulu açıldı. 1924 de Isık göl’deki eski manastırda 10 yıllık ziraat okulu açıldı ve sonraları veteriner teknik okulu olarak yenilendi. İlk başlarda bu okulda yetim ve fakir çocukları olan 120 öğrenci bulunuyordu. Bu okuldan Kırgızların tanınmış yazar ve şairleri Mukay Elbaev, Cusup Turusbekov, Moldogazi Tokobaev gibi isimler mezun oldu³⁶.

Kırgız devletinin kuruluşu ve eğitim çalışmalarının arttırılması Kırgız kültürünün gelişmesine yol açtı. Kırgız dilinde okul kitapları, gazeteler,

27 A.İ. Yujnaya, *Kırgızıya v Period Grajdanskoj Voymı (1918-1920gg)*, Frunze, 1981, s.112-113.

28 B. Çokuşov, *Klassovaya Borba v Kırgızskih Ailah v Pervne Godı Sotsialistışekih Preobrazovanıy (1918-1924 gg)*, Frunze, 1970, s.153.

29 *Pravda Gazetesi*, 8 aralık 1920.

30 T. Ölçekçi, a.g.t., s.29.

31 Çokuşov, *Klassovaya Borba v Kırgızskih*, s.158.

32 A.Cumanaliyev,, *Politişekoe Razvitie Kırgızstana*, Bişkek, 1994, s.17-18.

33 Daniyarov, *Stanovlenie Kırgızskoy*, s.128.

34 Malabaev, *Ukreplenie Sovetov v Kırgızii V Period Stroitelstva sotsializma (1917-1937)*, Frunze, 1939, s.224-225. *likbez, cehaleti yok etme merkezi.

35 T.Ölçekçi, a.g.t., 201.

36 B.Çokuşov, *a.g.e.*, s.157-158.

dergiler çıkmaya başladı³⁷. Kütüphane ve sinema sayısı çoğaldı. 1929 yılında pedagoji okulu ilk mezunlarını verdi. 1914 de halk eğitim komiserliği “Kara Kırgız, tarançı ve diğer halkların kendi dillerinde Sovyet edebiyatının yokluğundan dolayı okul kitaplarının çıkarılması” kararını aldı³⁸.

Kırgızistan’da Sovyet iktidarının ilk yıllarında yeni okulları ve Sovyet öğretmenlerini hazırlamak için yapılan büyük çalışmalarla yeni Sovyet sistemi eğitime sokulmuş oldu. Fakat öğretmen yetersizliği, ana dilde okul kitabının yokluğu ve okul saatlerinin bir düzene konmaması gibi ciddi problemler bulunuyordu. Bu dönemde yeni okul sayısı geniş çapta büyüdü, ama bunların kalitesi çok düşüktü. Eğitim öğretimin teorisi ve pratiği işlenmemişti. Eski çarlık döneminin okullarını lağvettikleri için Rusya Federasyonu Halk Eğitim Komiserliği aşırıya kaçıyor ve yanlış kararlar alıyordu. Öğrenciler bilimlerini değerlendirmek için puan sistemini yok ettiler, veli temsilcilerini okuldan uzak tuttular, ders zamanlarında tarlada öğrencileri çalıştırma gibi uygulamalar başlatıldı³⁹.

Kırgızistan’da kültür açısından göçebe ve yarı göçebe hayat tarzını sürdürenler yerleşik halka oranla geride kalıyorlardı. 1925-1926 da dağlık bölge halkında okuma yazma bilmeyenler nüfusun %95-97 sini oluşturuyorlardı Kültür kadroları yok denecek kadar azdı. Göçebe bölgelerinde mollaların ders verdiği eski okullar muhafaza edilmişti. 1925-1926 da Oş bölgesinin Alay boşluğunda bir tek okulun durumu şöyle anlatılıyor: “ okul binası olarak değerlendirilen binalar, çamurdan acele ile inşa edilmiş ve sonraları yıkılmıştı. Devlet bu kalan duvarların üzerini çam ağaçlarının dalları ve kamışlarla kapatarak sıvıtmıştı. Binanın içi karanlık, okul sıraları yok, toz içinde, birkaç masa var ve okul kitapları yok. Öğretmen sadece ilkokulu bitirmiş”⁴⁰.

İlk başlarda cehaleti kaldırma çalışmaları için devlet bütçesinden çok az para ayrılıyordu. Örneğin, 1927’de 484 okulun sadece 300’ünün eğitime uygun sayılabilecek binası bulunuyordu. Okul kitapları yetersizdi. Özbek, Tatar, Kazak okul kitaplarını kullanıyorlardı. Öğretmenlerin eğitimi de yetersizdi. Onların çoğu ilkokul bitirmiş ya da kısa bir kurs görmüşlerdi. Kırgızistan’da okulların çoğu küçüktü ve bir öğretmeni bulunuyordu. Kırgızistan’ın bir yıl içindeki eğitim süresi diğer komşu ülkelere nazaran kısaydı.

37 Malabaev, *Kırgız mamleketinin*, s.150.

38 *Turkestanskaya Pravda gazetesi*, 21 ocak 1924.

39 A.E.. İsmailov, *Oçerki po İstorii Sovetskoy Şkoli v Kırgızii za 40 let (1917-1957gg)*, Frunze 1957,s.110.

40 S.M.Abramzon, *Kırgız i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kulturune Sıyazi*, Frunze1990, s.75.

Kırgız halkının okul çağındaki çocuklarının ancak %39 u okula gidiyordu. Kırgızların özellikle çok çocuklu fakir ailelerini okula çekmek için farklı metotlar kullanılıyordu. 1927de ilkokul öğrencilerine 5 ruble, yedi yıllık okulların öğrencilerine 10 ruble veriliyordu. Bu işe yaradı ve maddi durumu zor ailelerin çocuklarının daha çok gelmesi sağlandı.

Kırgızistan'da 1920'li yılların sonunda çeşitli okul tipleri bulunuyordu: ilkokul, birinci ve ikinci derecedeki okullar, yedi yıllık ve dokuz yıllık okullar. Dokuz yıllık okullar Rusların yaşadığı yerlerde mevcuttu. Devlet bütçesinden eğitime ayrılan payın yetersizliğinden dolayı okulların inşaatı, tamiri, öğretmenlerin maaşı halktan para toplanarak yapılıyordu. Öğretmen yersizliğinden dolayı okuma, yazma ve biraz aritmetik komisyonları tarafından okula gönderiliyordu. O zamanların en popüler sloganı “eğitilmiş ol eğitimsizi okut” idi.

1930 yazında cehaleti yok etmek için toplumsal kültür seferberliği başladı. Eğitimin farklı şekilleri bulunmuştu⁴¹. Cehaleti yok etme okulları ve noktaları, okuma evleri, kadın kulüpleri, kızıl çadırları, kızıl çayhaneleri, işçi kulüpleri vs. cehaleti kaldırma çalışmaları sayesinde 1926-1927 de Kırgızistan'da sadece 500 kişinin cehaletine son verilirken, 1929-1930 da bu sayı 70 bin insana ulaştı⁴². 1931 de 200 bin insan okumayı öğreniyordu, 1932 de ise rakam 257 bindi⁴³.

Kırgızistan'da I. Beş Yıllık Planlamada 16-40 yaş arası 248 bin insana eğitim verme ve bu insanları şehirde %100, köy yerlerinde %72 eğitilmiş yapma hedefi belirlenmişti. Bu işleri yönetmesi için 1925'de cehaleti kaldırma olağanüstü komisyonları kuruldu. Kırgızistan'da büyükler için özel alfabe kitabı çıkarıldı; “Kızıl Kırgızistan” ve “Leninçil Çağ” gazeteleri ise cahil insanlara özel köşe hazırladılar⁴⁴.

Kırgızistan'da çocukları okula alma yaşı bölgelere göre çok farklılık gösteriyordu. 1929-1930'da Aksuz'da okul yaşındaki çocukların %98, Frunze bölgesinde %83, Alamedin'de %72, Çüyü'de %65, Isık Göl'de %58, Talas'ta %45 Kirov'da %21, Aravan'da %21, Calal Abad'da %18, Kızıl Car'da %16 sı okullara çekilebilmişti⁴⁵. Eğitim çalışmalarında Kırgızistan'ın güneyi kuzeyinden geride kalıyordu.

41 *Kırgızistan Tarihi, I. Kitap*, Frunze, 1973, s. 49.

42 *Sovetskaya k, Kırgızıya gazetesi*, 7 ekim 1931.

43 *Sovetskaya Kırgızıya gazetesi*, 16 ocak 1933.

44 İzmailov, a.g.e., s.127.

45 İzmailov, a.g.e., s.153-156.

1931 de eğitim programlı bir şekilde yapılmaya başlandı. Herkese ilkokul zorunluluğu getirildi⁴⁶. Kırgızistan hükümeti tarafından 1930-1932 yılları arasında ülke içinde 8-14 yaş arası çocuklar zorunlu eğitime tabi tutuldu ve ilköğretimi gerçekleştirme kararı alındı⁴⁷. Kolhoz çiftçilerin özel mülkiyetini, topraklarını sınırlamış ve her çiftçiye küçük bir parça toprak verilmişti. Çiftçinin emeği verimliliğini kaybederek, ihtiyaçlarını karşılayamayıp yarı sefil duruma düşürdüğü için artık o küçük parça toprağı işletmek için çocuklarının yardımı gerekmiyordu. Bu yüzden çocukları okuldan alıkoymaya gerek kalmamıştı. Diğer taraftan da zaten kolhoz her çocuğun ilkokula gidişini katı bir şekilde kontrol edebiliyordu.

Hızlı sanayileşme için eğitilmiş insanlar gerekiyordu. Bu yüzden eğitimin herkese açık ve mecburi olması özellikle isteniyordu⁴⁸. Herkese ilkokul öğrenimi mecburiyeti okul inşaatı ve öğretmen kadrosu ihtiyacını doğurdu. 1929-1930da milli eğitim için 2.34 milyon ruble sarf edildi. 1931 de Frunze Pedagoji Enstitüsünü açma kararı alındı. Öğretmen hazırlamak için kısa süreli kurslar açıldı⁴⁹ ama kadın kadroların yetersizliği devam ediyordu. Bu problemi çözmek için kadınlara özel okullar oluşturuldu.

Çocukların ilkokula alınmasında önemli ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, halkın çoğu halen ya ilkokul mezunu idi, ya da okur yazarlığı yoktu. 1950 li yıllarda bile cahillerin sayısı az değildi⁵⁰. 1936 yılı içerisinde eğitimi iyileştirmek amaçlı ard arda kararlar alındı. Ancak ümit gibi olmadı. Eğitim – öğretimde yaşanan zorluklar halkın büyük oranda üretimle meşgul olmasından kaynaklanıyordu. Okul kitabı, defter, kalem ve okul binasındaki büyük eksiklikler devam ediyordu. Okul kitabındaki yazarlara bir de kitapların arasında “düşman” arama eklendi. Samançinov’un alfabe kitabı, Namatovun okuma kitabı, Bagdanov’un çözüm kitabı kullanımdan çıkarılan kitaplar arasında idi. Bazen hile kullanıldığı da oldu. Örneğin, Tınıstanovun “sentaks”ı okullarda 1938-1940 tarihlerinde kullanıldı, ama yazarın adı dikkatlice karalandı⁵¹. Eğitim gören öğretmenlerin bir çoğu sınıf veya ideolojik yönden uygun bulunmayarak öğretmenlikten uzaklaştırıldı.

46 *Kırgızistan Tarihi*, Frunze,1973,s.68.

47 Malabaev, *Kırgız Mamlketinin*, s.150.

48 B. Dcigitekov, *Naşe Proşloe Nastoyaşee Buduşee*, Bişkek, 1993, .86.

49 A.Cumanaliev, *a.g.e.*, s.51.

50 L. A.Gordon ve E.V.Klopov, *Çto Eto Bilo? Razmışleniya o Predposilkah i İtoğalı Togo, Çto Sluçilos s Nami v 30-40 e Godı*, Moskva,1989, s.97.

51 B.Dcigitekov, *a.g.e.*, s.83.

Türkistan bölgesinde kadınları bağımsızlaştırmak için 1919'da Kadın Bölümü oluşturuldu⁵². 1919-1920 de Karakol, Oş, Aksu'da kadın bölümleri açıldı⁵³. 1929 da Suusamır'da Göçebe kadınların I. Kurultayı gerçekleştirildi. Sonraları ise göçebelerin yerleşik hayata geçmesi ve çalışma zorunluluğuna sokulması ile kadınların arasında eğitim yükseldi. Sovyet insanlarının 1920-1930'lu yıllardaki gelişmesinin hem olumlu hem olumsuz yönleri vardı. Pozitif yönleri cehaleti kaldırma, işsizliği yok etme idi⁵⁴. İşsizliği yok etmekle beraber kadınları üretime, çalışmaya çekmek başarılı oldu. Kadınlar hem iş yerinde, hem evde, hem çocukların eğitimi ve bakımı ile uğraşarak sınırlanıp kalmaktan kurtularak gelişmeye açıldılar⁵⁵.

2. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyetinde Dil

Sovyetlerin kurulmasından çok önce, çar yönetimi Orta Asya'da boy esasına dayalı etnik milliyetçileri desteklemişti. Amaç kuşkusuz bağımsızlığı desteklemek değil, en önemli tehdit gibi görünen Panislamizm ile Pantürkizm'in sentezini baltalamaktı. Çünkü bu sentez bir dış tehlikeye, yani Osmanlı İmparatorluğuna bağlanıyordu. Kırgızlar için Kırgızlık gibi etkin özgünlükler teşvik edilirken, Kırgızistan ve bütün Orta Asya'da yaşatılmakta olan Türklüğün parçalanışı hesap edilmişti. Bu amaçla 23 Ağustos 1918'de Türkistan TSİK'i bölgedeki bütün milliyetlerin dillerinin eşitliği hakkında kanun çıkardı⁵⁶. Türk dillerinin uzaklaşmasını sağlayan, halkın diline dayalı modern bir yazılı dili geliştirilmeye çalışıldı⁵⁷. Oysa Orta Asyada kabileciliği ve boyculuğu aşabilmiş milliyetçiler ve din adamları ortak dil istiyorlardı⁵⁸

Kazak Sovyet yönetici ve aydını Rıskulov konuşmalarında dil konusundaki eksiklikler neler yapılabileceğinden şöyle bahsediyor: "Halkı aydınlatmak lazım. Bu nasıl yapılır? Birinciden dil meselesini geliştirmekle. Yerli halk sadece kendi dilinde çok çabuk eğitimde adım atabilir. Eğer biz dile önem vermezsek veya ikinci plana atarsak amacımıza ulaşamayız. Fakat bu konuda çok sayıda hata görüyoruz. Biz çok sayıda Rus dilinde literatür hatta okul kitapları görmekteyiz. Bu tabii Rus halkı için iyidir. Bunlar lazım, fakat bazen ölçüyü kaçıyorlar. Çok büyük paralar Rus okullarına gitmekte. Rus dilinde eğitim yürütülen üniversiteler açılmakta. Oralara Rus okulundan

52 Çokuşov, *Klassovaya Borba i Upruçenie*, s.73,74.

53 G.S. Tatıbekova, *Raskrepaşenie Jensem-Kırgızski Vélıkoy OKtyabrskoy Sotsiyalistiçeskoj Revolyutsiev*, Frunze,1963, s.47.

54 *Kırgız SSR Tarihü,I. Kitap*, Frunze,1973,s.32.

55 Gordon ve Klopov, *a.g.e.*, s.84-85.

56 T.Ölçekçi, *a.g.t.*, s.128.

57 O.Roy, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul,2000, s.75.

58 İzmailov,*a.g.e.*, s.60.

mezun olanlar girebilmekte. Yerli dillerin imkanı yok. Ne maddiyat, ne kitap. Rus dilinde birkaç gazete var. Yerli halkın dilinde ise çok az böyle yaklaşım yanlış⁵⁹.

1917-1941 yılları arasında Kırgız halkının eğitimi farklı alfabelerde yürütüldü⁶⁰. Eskiden Arap alfabesi ile Çağatay Türkçesinde yazı yazıyorlardı. 100-150 yıl önce bazı diğer Türk halkları gibi Kırgızlar kendi dil özelliklerini Arap alfabesine uygun hale getiremedikleri için, başka Türk halklarının imlasına uyararak yazıyorlardı. Bazı Kırgızlar komşu halkların dillerinin özelliklerine göre okuyup yazı yazmayı öğrendiler. Ama yine de , Kırgızlar kendi yazdıkları eserlerine Kırgız dilinin özelliklerini katmayı başardılar⁶¹ bazı belgelerde ise arap alfabesi ile Kırgızca yazdılar.

Dilci İ.A.Batmanov bu durumu şöyle özetliyor: “Ekim Devrimi öncesi Orta Asya halklarında bir taraftan ortak özellikler taşıyan Türkmen, Kazak, Özbek, Kara Kalpak, Kırgızların anlamasına ve yazmasına temel oluşturan yazı dili vardı. Diğer taraftan ise kendi ana dillerinin özelliklerine göre okuyorlardı.⁶²

Türk halklarının birçoğu gibi, Kırgızlar da 20. Yüzyıla kadar Arap alfabesi ile Çağatayca yazıp ama okurken kendi dillerine göre okudular. 1920 den 1928 e kadar Arap alfabesi kullanıldı. 1924 de Latin alfabesine geçiş aniden olmadı. Çünkü yeni alfabeğe geçmek için kadro, matbaa, alfabenin ilmi açıdan araştırılmış projesi henüz ortada yoktu. 1928 e kadar eğitim ve yazışma işleri arap alfabesinde yürütüldü. Sadece 1927 de çıkan “ Kızıl Kırgızistan gazetesinin haberleri, makale isimleri Latin harfleriyle verildi. 1926 da Bakü de Türkoloji kurultayı gerçekleştirildi. 3 Haziran 1927 de çıkan Kızıl Kırgızistan gazetesinin haberleri,makale isimleri Latin harfleriyle verildi.

1926 da Bakü de Türkoloji kurultayı gerçekleştirildi. 3 Haziran 1927 de yapılan Bakü kurultayının en önemli kararlarından birisi, bütün Türk halkları için ortak alfabenin kabul edilmesiydi. Aralık 1927 de Kırgız hükümeti yeni Latin alfabesini devlet alfabesi olarak kabul etti⁶³. 1930 da RSFSR Sovyet Halk Komiserliğinin “Kırgız Özerk Cumhuriyetinin ekonomi, kültür ve

59 İzmailov,a.g.e.,s.60.

60 T.Riskulov, *İzbrannıe Trudi*, Alma-Ata 1984,s.81.

61 Bkz.H.K., “Kırgız Orfografyasının Tarihınan” *Türkolojişeskiye İşledovaniya*, Frunze, 1970, s. 73-100.

62 Z. Akılbekova, “Ob Arabskih Zaimstvovaniyah v Kirgizskom Zazıke”, *Materialı Po Obşey Türkologii Dunganovedeniye*, Frunze,1964,s.37.

63 İzmailov, a.g.e.,s. 130.

perspektif gelişmesi”⁶⁴. SSCB de 1934 yılında 104 dilin eğitime tabi olması üzerine milli organların genel federasyon sistemi iptal edildi. Zamanla bu sayı azaldı. Örneğin artık Kıpçak dili öğretilmiyordu. 1988 yılında okullarda ancak 37 dil okutuluyordu⁶⁵.

5 Temmuz 1929’dan itibaren Kırgız dilinde sözlükler, okul kitapları, matbaa, çeviri işleri gelişmeye başladı. Ocak 1930da Kırgızistan hükümeti Arap alfabesini tamamen yasakladı. Ancak Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin ardından henüz kısa bir süre geçmişken, SSCB hükümetinin emriyle bu kez de Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişin⁶⁶1940 ın yaz aylarında gerçekleşmesi kararlaştırıldı. Yerel iktidarlara ise bunu hatasız uygulamaktan başka çare bırakılmıyordu. Okullar 1940-1941 öğretim yılında rus alfabesini öğrenmekle başladılar.

Kırgız halk eğitim komiserliği 1940da birinci sınıflar ve büyükler için Rus alfabe kitabını çıkardı. Yeni alfabenin öğrenilmesi için kurslar açtı. Ocak 1941 de Kırgız Yüksek Şurası Rus alfabesine geçme kararı aldı⁶⁷. Diğer taraftan Rusların Türk halklarının diline, geleneklerine ne kadar önem verdiğini, yerel dilleri öğrenmek için çaba harcıyıp harcamadıklarını sorgulayan Abdırhmanov, Kırgızistan’da izlenen dil politikası hakkındaki gözlemlerini bizzat şahit olduğu olaylara dayanarak şöyle anlatıyor: “çok ilginç şeyler yaşanmakta bir sürü bölgede Rus halkı bulunmamakla birlikte, bu bölgelerin yönetici organlarında Ruslar oturuyorlar. Bu Ruslar Kırgızca’yı benim Çin dilini bildiğim kadar biliyorlar. Bu memurların yüzünden bölgedeki işler Rus dilinde yapılıyor. O zaman organlar halk için değil, bu memurlar için varlığını sürdürmüş oluyor. Millileştirme tersine yapılıyor diyebiliriz”⁶⁸.

1924 yılına kadar Kırgızlar matbaa yokluğundan akraba dillerinden çıkan Özbek, Tatar, Uygur, Kazak yayınlarından yararlanıyorlardı. Örneğin, Kazak dilinde “Kedey Erki” (Fakirin Özgürlüğü), “Kömek” (Yardım) “Akcol” (Ak Yol), “Tilşi” (Muhabir), “Ayel Tendigi” (Kadın Eşitliği), “Uçkun” (Işıltı), Uygur dilinde “Kembergerler Avazi”⁶⁹ gibi yayınlar Kırgızlar tarafından takip ediliyordu. Özellikle “kömek gazetesi” çok popülerdi. 7 kasım 1924te Kırgız dilinde çıkan bu gazete sayesinde, emekçiler arasında siyasi çalışmalar

64 Cumanaliev, *a.g.e.*, s.45.

65 *Kıps i Sovetskoe Pravitetstvo o Sovetskom Kırgızstane*, Frunze 1974, s.14-195.

66 C. Abdırhmanov, *a.g.e.*, s.77.

67 S.l. Toktogonov, *Stanovlenie i Razvıtie Sotsialistiçeskoj Kulturi Sovetskogo Kırgızstana (1918-1958gg)*, Frunze 1972, s.63.

68 C. Abdırhmanov, “Kırgızdardın 1916-cıdagı Kötörülüşü Cönündö” *Kırgızdar*, Bişkek1991., s. 153.

69 Tamara, Ölçekçi, *a.g.t.*, 67.

kolaylaştı. Erkin too gazetesi okullar için rehber ve danışma kitabı görevi yapmaya başladı⁷⁰.

3. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyetinde Edebiyat ve Sanat

Ekim devrimine kadar Kırgız edebiyatı genel olarak geleneksel ağızdan sözlü olarak gelmiştir. Kırgız profesyonel edebiyatının oluşması Aalı Tokombaev, Kasımalı Bayalınov, Mukay Elebaev, Coomart Bökönbaev, Kasımalı Cantöşev, Cusup Turusbekov, Kubanıçbek Malikov gibi isimlerin çalışmaları ile mümkün olmuştur. Kırgız profesyonel edebiyatı zengin Kırgız geleneksel sözlü sanatın temelinde yaratılmıştır.

Ekim devrimine kadar Orta Asyada yaygın olan Çağatay Türkçesinde Kırgızlar tarafından bazı kitaplar yayınlanmıştı: Moldo Kılıç “Kıssa Zilzala” (Kazan 1911), Osmanalı Sıdıkov “Muhtasır Tarih Kırgızıye” (Ufa 1913), “Tarih Kırgız Şabdaniya” (Ufa 1914). 1924 de ise Kırgız dilinin özelliklerine göre Arap alfabesi reforma tabi tutuldu⁷¹. Kırgız milli yazı dilinin oluşmasıyla birlikte “Erkin Too gazetesi” çıkmaya başladı. Kırgız milli yazısıyla çıkarılan gazetede halk şairi Aalı Tokombaev, bilim adamı ve dilbilimci Hüseyin Karasaev, yazar Sadık Karaçev çalışmaya başladılar. 1927 de erkin too gazetesinin redaksiyonunda “Kızıl Uçkun” edebiyat derneği açıldı. Bu derneğin katılımcılarının çoğu tanınmış şair ve yazarlardı: M. Elebaev, C. Bököbaev, K. Malikov, C. Turusbekov vd. 1920 de Yedisu bölgesinde yerli halkın sanat eserlerini toplamak için kurulan özel komisyona İ. Arabaev başkanlık yapıyordu. Böyle komisyonlar sonra uездlerde oluşturuldu⁷²

Manas Gümbezi, Burana Kulesi, Özgön Mimarisi gibi tarihi eserlerle birlikte Kırgız halkının tarih ve kültürü araştırılmaya başlandı. 1922 den itibaren Kırgız halk destanı manas yazılıp anılmaya başlandı. Kırgızların zengin folklorunu İbray Abdırähmanov ve Kayum Miftahov toplamaya başlayarak büyük katkıda bulundular. 1922’de İbray Abdırähmanov Kırgızların halk sanatı “Manas” ı Sağınbay Orozbakov’un hastalığından dolayı bu iş durduruldu. Bu sürede Manas destanının üç kitaptan oluşan eserin birincisi olan Kahraman Manas hakkında 1.800.378 satırdan oluşan 260 sayfalık şiir yazıldı.

Sağınbay Orazbekov’un Manas Destanını anlatışındaki görkemlilik ve stil bugüne kadarkilerin en değerlisi sayılmaktadır. Kırgız İlimler Akademisi

70 Malabaev, *a.g.e.*, s.112.

71 Çotonov vd.a.g.e.,s.88-91.

72 Daniyarov, *a.g.e.*, s.197.

Saginbay Orazbekov'un Manas varyantını dört kitap olarak yayımladı. Manas destanının toplayıcısı İbray Abdırâhmanov'un emeğine şair Togolok Moldo çok değer vermişti. K. Miftakov 1922 den başlayarak Narın, Atbaşı Isık Göl , Talas ve diğer bölgelerden halk sanatının örnekleri olan destan, ata sözleri, lirik şarkılar, bazı epik şiirlerden parçaları (Manas, Semetey, Kurmanbek, Ak Möör vd) yazıp aldı.

Sovyet Devrimi Toktogul Satılğanov, Togolok Moldo Abdırâhmanov, İsak Şaybekov, Korgool Dosuev, Barpı Akılovların saltanatını yüceltti. Buna karşılık Alimkul Üsönbaev, Kalık Akiev, Osmonkul Bölöbalaev, Abılkasım Cutakeev Toktoralı Talkanbaev gibi şairler, Sayakbay Karalaev, Moldobasan Musulmankulov gibi Manascılar Sovyet iktidarını sanatlarını yansıttılar⁷³. 1920'li yılların sonunda edebiyatta yeni nesir ve drama usulü meydana geldi. Kırgız nesrinin başlangıcına KAsımalı Bayalinov 1927 de yayınlanan "Acar" Hikayesi ile imzasını attı⁷⁴.

1934'te Kırgızistan yazarlarının I. Kurultayı yapıldı. Başkanlığına A. Tokombaev seçildi. Tasfiyelere rağmen edebiyat gelişmesine devam etti. 1930 lu yıllarda Kırgız edebiyatçıları edebiyatın bütün usullerinde, roman, hikaye, şiir ve piyeslerde başarılı özgün eserler ürettiler. Profesyonel şairlerle birlikte Kırgız halk şairleri Togolok Moldo, Kalık Akiev, Osmonkul Bölöbalaev, İsak Şaybekov, Alimkul Üsönbaev, Sayakbay Karalaev ve diğerleri Kırgız şiirlerine katkıda bulundular. Bu halk şairlerinden folklorun olağanüstü örnekleri olan "manas", "kurmanbek", "töştük", "kocacaş", "kedaykan", "sarıncıbököy" "canış bayış", "er tabıldı" "olcobay menen kişimcan" gibi ölümsüz eserler Kırgızcaya çevrildi⁷⁵.

1926 da profesyonel artistleri hazırlamak üzere Kırgız müzik drama stüdyosu açıldı. 1930 da bu stüdyo Kırgız devlet tiyatrosuna dönüştürüldü. Bununla birlikte Frunze'de müzik okulu açıldı. 1944 de Kırgız devlet tasviri sanatlar müzesi açıldı⁷⁶. Tiyatroya tanınmış Kırgız halk sanat uzmanları Ş.Termeçikov, K. Akiev, A. Baybatırov, manasçı S.Karalaev, M.K. Orozov, I. Tumanov, O. Bölöbalaev, A. Ogonobaev, M. Baetova gibi isimler davet edildi.1935 de Rus drama tiyatrosu açıldı. 1936 da Kırgız flarmonisi açıldı. 1938 de ilk kez v. Vlasov, A. Maldıbaev, V. Fere, C. Turusbekov, C. Bökönbaev ve K. Malikovun librettosuyla "ay çürök" Kırgız epik lirik operası gösterildi⁷⁷.

73 Çokuşov, B.*Klassovaya Borba v Kırgızskib*, .s.163-164.

74 Çotonov . vd. a.g.e. s.85.

75 İzmailov, a.g.e., s.110-112.

76 B.Ö. Oruzbaeva vd, *Frunze ensiklopediya*, Frunze,1986, s.156.

77 İzmailov,a.g.e.,s.112.

1940 da ilk Kırgız balesi “ anarın galası yapıldı. Ekim devrimine kadar Kırgızların zengin halk dekoratif tatbiki sanatı mevcuttu. Ama profesyonel tasviri sanatı yoktu. 1934 te Kırgızistan’da doğup büyüme Rus Çuykov’un insiyatifi ile Kırgız ressamlar birliği kuruldu. Kırgızistan’da profesyonel mimari çalışmaları 1936 da Frunzeye gelen Macar mimar Mesaroşla başladı. Sovyet döneminde manas destanının ilk araştırmacılarından biri olan Muhtar Auezov, 1935 de “Kırgız halkının kahramanlık destanı manas” ve “ manas destanını Rusçaya çevirmenin prensipleri” adlı çalışmalarını bitirdi. Dilci Yudahin 1940 da Kırgız-rus sözlüğünü yayınladı⁷⁸. 1930-40 lı yıllarda sağlık, kültür hizmetleri, kitap fiyatları, sinema, müze ve diğer eğlence yerlerinin biletlerinin düşük olması ya da bedava olması politikası uygulanıyordu. Bu ortamda büyüyen bir bir şairin dediği gibi ekonomi açısından mantıksız olsada, kitap tütün ve ekmekten ucuza satılıyordu.

Sonuç

Sovyet Rusya, başlangıçta Latin, daha sonra Kiril alfabetini uygulayarak Türkistanı farklı boylara ayırdılar. Türkler üzerinde başlangıçta Latin, daha sonra Kiril alfabetini uygulayarak Türkistan’ı boy esasına göre ayırmak suretiyle farklı uluslarmış gibi gösterdi. Kiril alfabetini esas tutmalarının en büyük sebebi Türkiye’deki Türkler arasında birliği önlemek idi. Türkistan’daki Türk aydınlar arasında Türk birliğini savununlar acımasızca tasfiye edildiler. Sovyet Cumhuriyetleri yüksek okullarında 1957-1958 öğretim yılından itibaren Rusça eğitime geçildiği gibi Rus olmayan cumhuriyetlerde ilk okulların ikinci sınıfından başlayarak Rusça okutulması şart koşuldu.

Kırgız Türkleri arasında çağdaş eğitim yine XX.yüzyılın ortalarına rastlar. Ancak tam anlamı ile bir eğim sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Aksaklıkların düzelmesi çok zaman almıştır. Çok eski çağlardan beri resim, heykel, değişik el sanatlarında mahir insanlar, çeşitli müzik aletleri kullanıp bunların eşliğinde çalıp söylemesini de sevmişlerdir. Sözlü edebiyatın temeli olan destan ve halk hikayeleri bütün türk dünyasındaki gibi Kırgızistanda’da fazlaca rağbet görmüştür. Kırgızlarda halk şiiri en üst düzeydedir. Bu yüzden halk ozanı durumundaki yırçılara sanatlarını göstermek için fırsatlar doğmuştur.. Onların toplum içinde itibarlı olmalarının bir sebebi de, bilhassa eskiden varlıklı kimseler ve beylerin hoşça vakit geçirmelerini sağlamaları ve herkesin önünde onları övmeleri, etraflarında bu türden kişilerin olmasını sevmelerinden kaynaklanmakta idi.

Sovyet Rusya’nın uygulamış olduğu kültürel alanda tüm asimilasyon politikalarına rağmen Kırgızların manas adlı destanları günümüze kadar

78 Çotonov vd. a.g.e., s.84.

söylene gelmiştir. Destan tamamen er manasının kahramanlık hikâyesidir. Bu destanı ilk defa batı alemine Çokan Velihanov Rus coğrafya cemiyetinin yayınları arasında tanıttı. İkinci dünya savaşından sonra hızlı bir şekilde uygulanan Ruslaştırma politikası, Kırgızistanda aydınlara zor anlar yaşatmıştır. Baskı ve zulümlere dayanamayan bazı yazarlar, her şeye rağmen onlara karşı mücadeleyi sürdürdüler. 20 ve 21. Yüzyılda Kırgız edebiyatçılarından Tölögön Kasımbek ve Cengiz Aytmatov dünyaca büyük üne sahip oldular.

KAYNAKLAR

- Abramzon, S.M., *Kırgızı i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kulturnie Sryazi*, Frunze 1990, s.75.
- Akılbekova, Z., “Ob Arabskih Zaimstvovaniyah v Kırgızskom Yazıke”, *Materialı po obşey Türkologii Dunganovedeniyu*, Frunze, 1964.
- Bilik, V. “Na Zare Kulturınoy Revolyutsii”, *Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsia i Grajdanskaya Voyna v Turkestana. Sbornik Vospominaniy*, Taşkent 1957, s.515-516.
- Cantaurov, S.B. “Grajdanskaya Voyna Semireçye” *Literaturniy Kırgızstan Dergisi*, No.4, Frunze, 1957 , s.114.
- B. Dcigitekov, *Naşe Proşloe Nastoyaşee Buduşee*, Bişkek, 1993, .86.
- Çokuşov, B., *Klassovaya Borba v Kırkızskih Ailah v Pervie Godı Sotsialistiçeskih Preobrazovaniy (1918-1924 gg)*, Frunze 1970.
- Çotonov, U. Vd., *İstoriya Kırgızstana: XXvek*, Bişkek, 1998.
- Daniyarov, S.S., *Stanovlenie Kırgızskoy Sovetskoy Kulturı (1917-1924)*, Frunze, 1983.
- Dcigitekov, B. *Naşe Proşloe Nastoyaşee Buduşee*, Bişkek, 1993,
- Gordon L.A., Klopov E.V., *Çto Eto Bilo? Razmışleniya o Predposulkah i İtogah Togo, Çto Sluçilos s Nami v 30-40-e Godı*, Moskva, 1989.
- Gramenitskiy, S.M. *Polojenie Narodnogo Obrazovaniya v Sur-Darinkiyoy Oblasti*, Taşkent, 1916, s.91.
- Gramenitskiy, S.M., *Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae*, Taşkent 1986.
- İzmailov, A.E., *Oçerki po İstorii Sovetskoy Şkoli v Kırgızii za 40 let (1917-1957gg)*, Frunze, 1957.
- İzvestiya Gazetesi, Organ TSİK Respubliki, No.33.6 Mart 1920.*
- Kırgız SSR Tarihı, I. Kitap*, Frunze, 1973.
- Kıps i Sovetskoe Pravitestvo o Sovetskom Kırgızstane*, Frunze 1974,
- Kunin, A.İ., *Yuıjnaya Kırgızıya v Period Grajdonsky Voynı (1918-1920gg)*, Frunze, 1981.
- Malabaev, C.M., *Kırgız Mamleketinin Tarihı*, Bişkek, 1999.
- Oruzbaeva, B.Ö. vd, *Frunze ensiklopediya* ,Frunze, 1986, s.156.
- Ölçekçi, T. *Kırgızların I.ve II. Dünya Savaşları Arasında Sosyo- Kültürel Durumları*,
- Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Rıskulov, T. *Izbrannıe Trudı*, Alma-Ata 1984.
- Roy, O., *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul, 2000, s.75.

- Sovetskaya kirgiziya gazetesi*, 7 ekim 1931.
- Sovetskaya kirgiziya gazetesi*, 16 ocak 1933.
- Suuleymanov, R.B., H.İ. Beysenov., *Sotsialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Ots-taluh Narodov*, Alma-Ata, 1967.
- Toktogonov, S.I., *Stanovlenie i Razvitie Sotsialistiçeskoj Kulturi Sovetskogo Kirgizs-tana (1918-1958gg)*, Frunze 1972.
- Turkestarskaya Tuzemnaya gazetesi*, 1892.no.9.
- Tünteev, N.S., *Krasnie Kavaleristi Kirgizstana*, Bişkek, 1994.
- Uzbekov, S. *Severnaya Kirgiziya v Period Grajdanskoy Voym*, Funze, 1973.
- Yujnaya, A.İ. *Kirgiziya v Period Grajdanskoy Voym (1918-1920gg)*, Frunze, 1986.
- Zevelev, A.İ. Polyakov, Y.A. Çugunov A.İ. *Basmaçestvo: Vozniknovenie, Suşnost ,Kreb*, Moskva, 1981.
- Zima, A.G. *Soveti v kirgizii v 1917 godu. İzdalstvo Kirgiz SSR*, Frunze, 1962.
- Zima, A.G., *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Kirgizii*, Frunze, 1966.

20. Yüzyıl Başlarında İran'da Yaşayan Halklar ile İlgili Bazı Tespitler

Zeynel Özlü¹

İsmail Hakkı Üzüm²

Özet

İran, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer almaktadır. İran, büyük imparatorlukların kurulduğu, farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal açıdan zengin bir coğrafyaya sahiptir. Modern dünyada bu önemini korumaktadır. Tarihin erken devirlerinde İran bölgesinde Ahamenişler, Pers ve Sasani gibi imparatorluklar kurulmuştur. Ardından bölgede İslamiyet'in yayılması ve doğu-batı arasında kültürel etkileşimin yoğun olması İran'a özgü bir kimliğin oluşumuna katkı sağlamıştır.

İran'ın Basra Körfezi'nden Hazar Denizi, Anadolu'nun doğusundan Hindistan'ın batısına kadar uzanan bir alanda bulunmasının doğal sonucu olarak bölge üzerinde birçok etnik unsur yaşamıştır. Türk göçlerinin İran üzerinden gerçekleşmesi, Arapların ve Kafkas topluluklarının geçiş yolunun İran olması dolayısıyla İran'da birbirinden farklı milletler tarih boyunca yaşamını sürdürmüştür. Yine İran'ın arazi koşulları, yaşama elverişli alanları göç eden toplulukların İran coğrafyasına yerleşmelerine imkân vermiştir. Ayrıca İran coğrafyası bu toplulukların kendi kimliklerini korumalarını da sağlamıştır. Bu çalışmada, İran'da mevcut halklar hakkında ve bu halkaların genel karakteristik yapıları hakkında bilgilendirmelere yer verilmiştir.

Giriş

Dünya üzerinde yaşayan tüm insan ırkı ne kendi içerisinde ne de kendi dışında birbirlerine tamamen benzemektedir. Her kavmin, her insan kitlesinin, her bölge yaşayanlarının birbirlerine tamamen benzemeyen bazı

1 Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZİANTEP/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr

2 Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ismailhakkiuzum@gmail.com

nitelikleri bulunmakta ve medeniyetler arasında maddi ve manevi açıdan belirgin farklar görülmektedir. Şöyle ki dünya üzerinde yaşayan insanlarda, bedensel farklılıklar (beyaz ten, esmer ten, uzun boy, kısa bacak, çekik göz vs.) farklı hissiyat ve ahlaki görüşler, alışkanlıklar, sosyal yapılanma, inanç ve mezhep gibi tüm unsurlar arasında farklılıklar vardır. Medeniyetler arasında bu kadar çok farklılık bulunması, bu durum hakkında bilgilerin yetersiz olması ve çalışmaların yeterince geçmişe dayandırılmaması³, hızlı bir şekilde yeni keşfedilen yerlerin olması ve bu bölgelerdeki insanların kültürlerinin bilinmek istenmesi, sömürgeleştirme politikası, misyonerlerin faaliyetleri, yeni halkların ve onların tanıdık olmayan geleneklerini keşfetme arzusu⁴ gibi birçok unsur modern bir araştırma disiplininin ihtiyacını doğurmuştur. Bu modern disiplin medeniyetlerin, kavimlerin özelliklerini ve yapısını ortaya çıkarmalı, onların lisanını öğrenip kendi dilleri ile çalışmalar yapmalı ve söylenen, yazılan tüm unsurları tetkik etmelidir. Bu konuda özellikle antropoloji (Anthropologie), Etnografya (Ethnographie) ve Etnoloji (Ethnologie) disiplinleri medeniyetlerin, kavimlerin, insan ırkının, kültürlerin vs. birçok yönünü araştırmaktadır⁵.

Antropoloji, oldukça eski bir alan olarak görünse de bir disiplin olarak sınırlandırıldığında geçmişini bazı araştırmacılar 18. yüzyıla kadar götürmüştür. Bununla beraber 1850 tarihinden itibaren antropolojinin geliştiğini ayrıca I. Dünya Savaşı ile beraber araştırmaların başladığını belirtenler olmuştur⁶. Genç bir bilim olarak sayılan ve kurucusu Edward Burnett Tylor (özellikle kültür antropolojisi ile özdeşleşmiştir) olarak kabul edilen antropoloji, sözlükte şu şekilde ifade edilmektedir:

- 1-En geniş anlamıyla insanın ya da insanlığın bilimi
- 2-İnsan fizyolojisi ve psikolojisini kapsamak üzere insan doğasının bilimi
- 3-Bir canlı olarak insanın en erken dönem tarihçesini inceleyen bilim dalı⁷

Antropoloji sözcüğü köken olarak iki kavramın birleşiminden ortaya çıkmıştır: Grekçe “insan” anlamına gelen “anthropos” ile “bilim, inceleme, söylem” anlamına gelen “logos” kavramlarıdır ve antropolojinin konusu da

3 M. Sâti', *Etnografya -İlm-i Akvam- Akval-i Umumiye-i Beşer, Akval-i Umumiye-i Akvam, Akval-i Hususiye-i Akvam*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1330, s.5-6.

4 Michael G. Kenny, Kirsten Smillie, *Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekân Hikayeleri*, Çev. Soner Torlak, 2015, s.9.

5 M. Sâti', a.g.e., s.5-6.

6 Thomas Hylland Eriksen, Finn Sivert Nielsen, *A History of Anthropology*, Çev. Aksu Bora, İstanbul 2011, s.9.

7 Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara 2009, s.46.

esasinda insanı inceleyen bilimdir⁸. Antropoloji, insanı, kültürü, toplumları inceleyen tek bilim değildir. Konusu insan olan birçok bilim bulunmaktadır. Örneğin biyoloji, anatomi, tarih, sosyoloji gibi birçok bilim dalı “insan”ı incelemektedir. Antropolojinin esas ayrımı ise insanı inceleyen tüm bilim dallarını birleştirmesi özelliğinden kaynaklanmaktadır. Antropoloji, insanın araştırılması, diğer yandan toplumun bir üyesi olarak insanın davranışlarının araştırmasını yaparken kendisini belli bir dönem ile sınırlandırmaz ve en erken yaşayan insanı ve davranışlarını, bugünün insanını bir bütün halinde ve diğer disiplinlerden de faydalanarak inceler⁹.

Antropoloji, kendi içerisinde farklı dallara ayrılmıştır. Bunlar, kültürel ve fiziksel antropoloji olmak üzere iki temel disiplindir¹⁰. Fiziksel antropoloji, diğer adıyla biyolojik antropoloji, insanı biyolojik bir organizma olarak ele alır. Biyolojik antropologlar genel olarak insanın evrimi, primatlar, büyüme, gelişim ve davranışları üzerine odaklanır¹¹. Kültürel antropoloji ise genel olarak “etnoloji” nin eş anlamı olarak kullanılmış¹² ve etnografya ile de iç içe olmuştur¹³. Genel olarak “sosyal antropoloji” tabiri kullanılsa da “kültür antropolojisi” ifadesi daha geniş bir anlam tutmaktadır. Söz konusu disiplin, maddi olsun olmasın bütün kültürün, medeniyetin, insanın sosyal ve ruhî hayatı ile ilgilenmektedir¹⁴. Ayrıca kültürler arası etkileşimi ve kültürden kaynaklanan sorunları, en eski toplumlardan günümüz modern toplumlarına uzanan tarihsel bir süreç içerisinde ele alır. Sosyoloji disiplini ile benzerlikler taşımaktadır. Aralarındaki temel fark ise sosyologların kentsel ve sanayi toplumları gibi büyük toplumlarda ve belli bir konu hakkında yazılı kaynakları, verileri, istatistikî bilgileri belirli yöntem ve tekniklerle incelerken¹⁵; kültürel antropolojide, siyasal ve ekonomik yapısı nispeten basit, söz gelimi yazılı kanunlara dayalı fakat istikrarlı bir devlet yapılanması bulunmayan, sınırlı bir teknolojik malzeme ve imkan alanı içerisinde faaliyet gösteren kırsal, dar ve küçük toplumlardan büyük toplumlara kadar yayılan insanları, toplumları incelemesidir¹⁶.

8 Sibel Özbudun, Gülfem Uysal, *50 Soruda Antropoloji*, İstanbul 2012, s.10.

9 Ralph Leon Beals, Harry Hoijer, “Antropolojinin Konusu ve Alanı”, Çev. Gürbüz Erginer, *AÜDTC Antropoloji Dergisi*, S.2, 1991, s.11-12.

10 Emiroğlu, Aydın, a.g.e., s. 53.

11 William A. Haviland, (vd.), *Kültürel Antropoloji*, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, İstanbul 2008, s.60.

12 Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1969, s.23.

13 John Monaghan, Peter Just, *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, Çev. Hakan Gür, Ankara 2007, s.24.

14 Ülken, a.g.e., s.22-23.

15 Hasan Bostan, “Antropoloji, Kültür ve Güvenlik”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, S.5, 2016, s.7

16 Ladislav Holy, *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları*, Çev. Çağlar Enneli, Ankara 2016, s.12.

Kültürel antropoloji niteliği taşıyan bu çalışma, tarihi süreç içerisinde İran'da yaşayan bazı topluluklar ile ilgili antropolojik, sosyal, ekonomik, dini, kültürel bazı bilgiler vermektedir. Çalışmanın esas kaynakları ise M. Satı'nın "Etnoğrafya -İlm-i Akvam- Ahval-i Umumiye-i Beşer, Ahval-i Umumiye-i Akvam, Ahval-i Hususiye-i Akvam" isimli eseri ile K. Smirnov'un yazmış olduğu "İranlılar -İran'ın Etnogrâfi Vaziyeti, Akvam ve Kabâili- 1917" isimli eserleridir. Söz konusu eserler Osmanlı döneminde yazılmış olup İran'da yer alan bazı topluluklar hakkında genel bilgiler içermektedir. Çalışmada, bu eserler incelenerek İran'da yaşayan farklı ve benzer topluluklar tespit edilip bunların antropolojik özellikleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. İran'da, bu çalışma dışında da birçok kavim ve kültür bulunmaktadır; ancak bunun sınırlandırılması söz konusu eserler üzerinden yapıldığı için kısıtlanmıştır. Bu çalışmanın esas amacı ise İran'da yer alan toplulukların hem ırkla ilgili özelliklerine hem de sosyo-kültürel özelliklerine yer verilerek bu alanda yapılacak çalışmalara yardımcı olması amaçlanmıştır.

İraniler

İraniler, İran yaylası ile etrafında özellikle Doğu bölgesinde yoğun olarak bulunmaktadır. Asıl İraniler, Acem, Afgan, Beluci, Kürt ve Ermenilerden oluşmakta olup akvam-i İraniye adıyla anılmaktadırlar. Genellikle konuştukları lisanlar Hint-Avrupa dil grubuna ait olup İraniye şubesindedir. Bu kavimler esasen "Şipeturi" ırkına mensuptur. Bu ırk, Osmanlı Devleti ve İran'daki Türk ırkı, Afganistan'da "Ene'd" ve "Afgan" ırkı ile Belucistan'ın güneyindeki Arap ve zenci ırkları ile karışmışlardır.

Resim 1-Afğanlı bir savaşçı

Eski İranilere ait en eski eser Avesta isimindeki kitaptır. Bu kitap Zend dilinde yazıldığı için genellikle Zend-Avesta ismi ile zikredilmiştir. Zend-Avesta, Mazdeizm mezhebinin kutsal kitabı olarak görülmüştür. Bu mezhep inancına göre kitap, tanrı Hürmüz tarafından Zoroaster (Zerdüşt) isimindeki bir peygambere muhtevi kılınmıştır.

Bu mezhebe göre birçok ilah mevcuttur. Bu ilahların bir kısmı hayır, diğer kısmı şer ilahlardır. Hayır ilahının en büyüğü Hürmüz iyilik tanrısı iken şer ilahının en büyüğü Ehrimen kötülük ve karanlığın tanrısıdır. Bu ilahlar arasında daimî bir surette savaş yaşanmaktadır. Söz konusu inanca göre Hürmüz ve ona inananların yapmış oldukları iyilikler, Ehrimen ve tabi olanları tarafından sürekli bozulmaktadır. Ancak bu savaşın bir gün Hürmüz tarafından kazanılıp son bulacağı ve bununla Zoroaster'ın vasıtasıyla Hürmüz'e inanan insanlar sayesinde olacağına dair inançlar yer almıştır. Zoroaster mezhebi, tarih boyunca birçok değişikliğe uğramış ve

kendi içerisinde bölünmeler yaşamıştır. Bilinen en eski mezhepte ateşe ve toprağa karşı kutsallık atfedilmiştir. Ateşperestlik, Mazdeizm'in bir şekli olmakla beraber tarla açmak, toprağı işlemek de Mazdeizm'e göre bir ibadet ve günahlardan arınma olarak görülmüştür¹⁷.

Resim 2- İran'da Yaşayan Bir Küirt

17 M. Sâti', a.g.e., s.351-353.